

AANTEEKENINGEN OVER VOLKSGENEESKUNST IN EN OM BROEK IN WATERLAND

DOOR
C. BAKKER.

Stuipen.

In de oudheid werd er geen onderscheid gemaakt tusschen stuipen en epilepsie; stuipen betitelde men met den naam van „epilepsie der kinderen”. Door *Hippocrates* werd haar ontstaan aan een ziekte der hersenen toegeschreven, doch door de meesten van zijn tijdgenooten aan demonen of aan de godheid. Daar van pathologisch-anatomisch onderzoek post mortem geen sprake was, werden verschillende ziekten, die symptomen van vallende ziekte, hetzij constant of bij tijd en wijle, vertoonden, onder hetzelfde hoofd behandeld en uit eenzelfde oogpunt beschouwd. We vinden dan ook bij Hippocrates epilepsie, stuipen, apoplexie en andere cerebraalaandoeningen in eenzelfde hoofdstuk beschreven. Overmaat van slijm, soms ook van gal of zwarte gal, bracht volgens hem die aandoeningen teweeg, door zich eerst in de hersenen op te zamelen en dan plotseling naar andere lichaamsdeelen af te vloeien¹⁾. Was de hoeveelheid slijm, die afvloeide, heel groot, dan ging die naar hart en longen en veroorzaakte den dood, door sterke afkoeling dier lichaamsdeelen. Was ze minder groot, dan bracht ze, door verstopping der aderen, krampen te weeg. Overmaat van slijm werd gevormd, als het hoofd plotseling werd afgekoeld, nadat het tevoren door zonne- of andere warmte sterk verhit geweest was; het door de hitte verdunde slijm werd dan eensklaps verdikt en zonderde zich van de andere lichaamsvochten af. Ook ontstond het, als op een langdurig waaien van een noordenwind, in eens een zuidenwind volgde; de, door den noordenwind gesloten, hersenen ontsloten zich dan plotseling en lieten het daarin opgehoopte slijm afvloeien. Nog werd dat teweeggebracht door vrees; als een kind, als gevolg daarvan, begon te huilen en te schreeuwen, haalde het veel lucht naar binnen, waardoor het lichaam sterk afkoelde, de stem verloren ging, de ademhaling ophield en de beweging van de lucht (pneuma) in het lichaam stilstond, wat weer afsluiting van de hersenen, stilstand van het bloed en afscheiding van slijm na zich sleepte²⁾.

¹⁾ Oeuvres d'Hippocrate (*Littre*) v. 1 377.

²⁾ Oeuvres d'Hippocrate l. c. VI 379—381.

Van eenzelfde gedachtengang ging *Aristoteles* uit, toen hij schreef: „de meeste kinderen krijgen stuipen, maar vooral de dikke, die veel en vette melk drinken of door zwaarlijvige minnen gezoogd worden, of wonderige spijzen eten en aan verstopping lijden”¹⁾. Eveneens hebben we aan vermeederde slijmproductie en afkoeling²⁾ te denken, als *Paulus van Aegina* later zegt, dat epilepsie kan optreden na een ziekte van den maagmond of het indringen van koude lucht in de hersenen, na verwonding van dijbeen of vingers³⁾. En als hij dan verderop den goeden raad geeft bij kinderen met stuipen, wier mond openstaat, het slijm daaruit te verwijderen, is dat niet, omdat hij stikkingsgevaar vreest, maar wel omdat hij bang is, dat dit slijm naar hart en longen zal gaan en die zal afkoelen. Het optreden van slijm in den mond, op zichzelf, acht hij een gunstig verschijnsel, dat zelfs bevorderd moet worden, bijv. door daartoe geschikte geneesmiddelen in den neus te stoppen, wat zeker niet bevorderlijk is voor de ademhaling.

Zoowel in deze streken als overal elders, wordt het optreden van stuipen vaak aan de dentitie geweten. Ook *Hippocrates* deed dit reeds; hij schrijft: „bij het tandenkrijgen ontstaan vaak koorts, stuipen en diarrhoe”⁴⁾. Ook hier houdt men *stille stuipen* voor zeer gevaarlijk. Als een kind plotseling sterft, zonder dat men heeft kunnen bemerken, dat het ziek was, zegt men, dat het wel een stille stuip gehad zal hebben. *Lammert*⁵⁾ deelt mee, dat men er in Duitschland ook zoo over denkt en van stille stuipen spreekt, als zich alleen trekkingen van het gezicht, verdraaien van de oogen en tandenknersen vertoonen. Misschien hield men ze dus voor zoo gevaarlijk, omdat dan, volgens de leer der Ouden, weinig slijm naar de aderen, het meeste naar hart en longen afvloeit.

Het krijgen van verlammingen na een epileptischen aanval, dus ook na stuipen, schrijft *Hippocrates*⁶⁾ toe aan het verstopt raken der aderen door slijm en het dientengevolge ophouden der beweging van de lucht. Daarom zouden kinderen er meer aan onderhevig zijn dan oudere menschen, want de aderen bij kinderen zijn nauwer dan die van volwassenen en daarom zouden trekkingen ook rechts meer voorkomen dan links, omdat de linker venae wijder zijn. Verwijdert zich de slijmprop spoedig, dan houden de trekkingen op en geneest het

¹⁾ *Aristoteles Thierkunde (Aubert u. Wimmer)* VII, 12—369. Door veel melk-drinken zou veel gal overgezogen kunnen worden (zie ook Hipp. II 41); de winderige spijzen veroorzaken gasvorming (lucht, pneuma).

²⁾ In sommige gevallen natuurlijk weer galvorming en verhitting.

³⁾ *Paulos von Aegina, des besten Arztes sieben Bücher übersetzt von J. Berendes*. Leiden 1914 blz. 184 en 185.

⁴⁾ *Oeuvres d'Hippocrate* I. c. IV 499.

⁵⁾ Dr. G. Lammert *Volksmedizin in Bayern* blz. 122.

⁶⁾ *Oeuvres d'Hippocrate* I. c. VI 371.

kind, zoo niet, dan wordt het verlamd¹⁾). Al herkent hij een epileptischen aanval met nablijvende verlammingen niet als een afzonderlijke ziekte, toch heeft hij opgemerkt, dat kinderen, die verlamd worden, niet vaak nogmaals een stuip krijgen²⁾).

Maar waarom is het nu gevaarlijk een kind met stuipen aan te raken? Overeenkomstig de leer van Hippocrates zou men dan licht een ader dicht kunnen drukken en het verlamd worden in de hand werken. Dat is het wat men hier gelooft, men mag het kind niet aanraken, want het lichaamsdeel, dat men aanraakt, wordt later verlamd. Beschouwt men een stuip evenwel als een gevolg van het optreden van een demon, dan zouden de nadeelige gevolgen te wijten kunnen zijn aan het belemmeren van den demon in zijn vrije beweging en aan daarop gevolgde wraakneming. Aardig is het, uit dit oogpunt bezien, bij *Kleiweg de Zwaan*³⁾ te lezen: „In Atjeh zal men ook een patiënt met epilepsie niet aanraken, maar uit eigen belang, want dan is er gevaar, dat de booze geest, die elk oogenblik het lichaam kan verlaten, op een ander overgaat.” Maar ook van demonengeloof zijn hier voorbeelden aan te halen. Als een kind langdurig ziek is of vaak aan stuipen lijdt, vreest men, dat het bekold (behekst) is. Ik zal daarop niet verder ingaan, omdat ik dat onderwerp vroeger uitvoerig heb behandeld³⁾), maar nog even een parallel trekken tusschen een mededeeling van *Kleiweg de Zwaan* en een voorval hier ter plaatse. Op blz. 268 zegt hij, dat men op Celebes meent, dat bij een epilepticus de ziel het lichaam tijdelijk verlaat en om nu die ziel te dwingen terug te keeren, rammelt men den patiënt flink af, opdat de ziel uit medelijden met het dus geteisterde lichaam zijn oude woonplaats weer opzoekt: En hier is voor een paar jaar, na gepleegden zelfmoord, een zielslijder gestorven, die tijdens zijn ziekte zijn vrouw iederen dag verzocht, hem duchtig met een mattenklopper te bewerken om den duivel, die in hem huisde, te verdrijven. Als de vrouw soms weigerde en het instrument wegwierp, zocht hij het doodkalm weer op en stelde het haar weer ter hand.

Geheel in overeenstemming met de denkbeelden over den aard der ziekte is de daarop toegepaste therapie. Soms heeft die ten doel de ingedrongen duivelen of demonen te verdrijven, andere keeren om het theoretisch gedachte slijm of gal te verwijderen. In enkele gevallen gaat het heel gemakkelijk om den duivel te verjagen, getuige de pas aangehaalde mattenklopper, in andere nog gemakkelijker, men houdt dan het kind spiernaakt boven den regenbak. Ik denk, dat die handelwijze nog een uitvloeisel is van het, ook in ons land bestaan hebbende,

¹⁾ Oeuvres d'Hippocrate I. c. VI 379.

²⁾ Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan *De geneeskunst der Menangkabou-Maleiers*. Amsterdam 1910, bl. 268.

³⁾ C. Bakker *Iets over kollen en belezen* Ned. T. v. G. 1903 I No. 13 en *Geesten- en Heksengeloof in Noord-Holland boven het IJ* in de Gids 1922, IV en V.

geloof aan watergeesten en waarvan o.â. *van den Bergh*¹⁾, *Schrijnen*²⁾, *v. d. Heuvel*³⁾ en ik zelf⁴⁾ melding maken. Misschien werd op die manier de geest verleid, om naar zijn oude verblijf terug te keeren en ontnam men hem de gelegenheid om zich in het een of ander kleedingstuk te verbergen.

Maar soms gaat het moeilijker en moet men tot sympathische handelingen zijn toevlucht nemen, zoowel om de heks (den duivel) te benadeelen, als om slijm of gal af te voeren⁵⁾. De werking daarvan berust op de leer van *Empedocles*, dat alles ontstaat door liefde (sympathie) en ten gronde gaat door haat (antipathie), in combinatie met de z.g. atomenleer van *Anaxagoras* of *Leucippus* en *Democritus*. Daardoor heeft *Epicurus* getracht de werking van magneetsteen op ijzer te verklaren en heeft *Digby* op het einde der 17de eeuw een verdere uitwerking daaraan toegevoegd, om de gunstige uitkomsten, verkregen met poudre de Sympathie en andere sympathische geneesmiddelen op natuurlijke wijze te verklaren. Ook *Galenus* is de sympathieleer toegedaan, maar kan zich met de uitlegging van *Epicurus* niet vereenigen. Wel gelooft hij, dat de sympathische werking van geneesmiddelen van dien aard is, dat zij, zoowel bij uit- als inwendig gebruik alleen maar die lichaamssappen of van buiten ingedrongen vreemde stoffen tot zich zullen trekken, waartoe ze genegenheid bezitten. Hij acht het daarom verkeerd, bij overvloed van slijm, galdrijvende middelen voor te schrijven en omgekeerd. En dat die aantrekkingskracht heel groot kan zijn, bewijst hij door te verhalen, dat er stoffen bestaan⁶⁾, die pijlpunten kunnen verwijderen, die men, zelfs met de grootste inspanning, met de vingers niet uit de wond kon verwijderen. Op die sympathieleer berusten ook de magische handelingen, waarop ik hier niet verder zal ingaan, omdat ik daarover reeds t.b.p. gesproken heb of later nog gelegenheid hoop te krijgen het een en ander te vertellen. Alleen wil ik terloops even vermelden, dat ik hier één geval van z.g. witte magie opgeteekend heb, maar uit een andere streek afkomstig. Een vroegere inwoonster van Broek vertelde mij, dat men te Heusden de bescherming inroept van den *Heiligen Cornelius* te Bokshoven, om stuipen te voorkomen.

Tot de sympathische middelen reken ik de volgende, die ik te Broek, Zuiderwoude of Holysloot noteerde.

¹⁾ *Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie* door Mr. L. Ph. C. van den Bergh 1846, blz. 6, 7, 8, 9, 125 en 100.

²⁾ Dr. Jos. Schrijnen *Nederl. Volkskunde*, I blz. 70, en Dr. Jos. Schrijnen *Essays en Studiën*, blz. 88.

³⁾ *Volksgeloof en Volksleven* door H. v. d. Heuvel, blz. 20, 21 en 25.

⁴⁾ C. Bakker l. c. *de Gids* 1922.

⁵⁾ C. Bakker *Over een paar gevallen van Sympath. geneesw. Ned. T. van Geneesk.* 1924, I 23.

⁶⁾ *Oeuvres de Galien (Darembert)*, II 238.

1°. Om stuipen te voorkomen, moet men het afgevallen gedroogde navelstrengetje onder het hoofd van het kind leggen; 2°. om stuipen te genezen, dat strengetje fijnwrijven en laten innemen; 3°. dat strengetje in een doosje bewaren tot het tweede kind geboren wordt 'en het dan met doos en al begraven. Die wijze van handelen is goed om stuipen te voorkomen, maar mijn zegsman voegde er bij: „ik weet niet of het voor het eerste of voor het tweede kind helpt”. Van de sympathische werking van zoo'n afgevallen navelstreng maakt ook *Pettigrew*¹⁾ gewag. In een ring gedragen, zou het helpen tegen val-lende ziekte, hoofdpijn en koliek. *Ploss*²⁾ zegt, dat het als amulet in den oorlog en op reis gedragen wordt en dan het leven van den drager beschermt en hem voor ziekten behoedt. *Marshall*³⁾ geeft aan, dat het, om een gunstige uitwerking te hebben, dat van een eerstgeborene moet zijn⁴⁾ en in geval van pijn in de buik, in een doekje, op den navel gelegd moet worden. *Ten Houte de Lange*⁵⁾ deelt mee, dat de bakkers er zich meester van maken, om te bewerken, dat de haar toevertrouwde kinderen, ook na haar vertrek, aanhankelijkheid betoonen. Van een inwendig gebruik ervan spreken *Lammert*⁶⁾ en *Ploss*⁷⁾.

Volgens den eerste helpt dat in Zwaben tegen stuipen en be-zorgt den gebruiker veel talent, als het op 3 à 4-jarigen leeftijd wordt ingegeven, volgens den tweede verlost het hen, die behekt zijn.

Schijnbaar physische middelen, waarmee de medicus van den tegenwoordigen tijd zich ook nog wel kan vereenigen, zijn pappen van *zuurdeeg*, *wijnruit* en *azijn* tusschen een doekje of *mosterdpappen* om polsen en kuitlen. Toch hebben die middelen zich vroeger een plaats in de therapie veroverd om hun geestdrijvende of sympathische krach-ten, misschien doordat men er toevallig gunstige uitkomsten van had gezien.

Wordt zuurdeeg thans aangewend in den vorm van rogge- of tarwebrood met azijn, in de oudheid werd er wel degelijk verzuurd deeg onder verstaan, tarwemeel, gekneet met residuën van de wijn- of biergisting. In dit deeg vormde zich natuurlijk koolzuur en gasont-wikkeling werd met leven, respectievelijk pneuma of geesten, in ver-binding gebracht. Ook daarop hoop ik later uitvoeriger terug te komen en zal mij thans bepalen tot de opmerking, dat het noch bij de Ouden, noch bij *van Beverwijck* rechtstreeks tegen epilepsie wordt aanbe-

1) *Pettigrew Superstitions*, 1844, blz. 62.

2) *Ploss u. Bartels das Weib*, Leipzig 1913, blz. 269.

3) *William Marshall Neueröffnetes, wundersames Arznei-kästlein*, Leipzig 1894, blz. 94.

4) Misschien doelt daarop de zooeven vermelde mededeeling.

5) *Ten Houte de Lange Ned. T. v. Verlosk., ziekten der vrouwen en der kinderen*, 5e jaargang 1852, blz. 117.

6) *Lammert l. c.* blz. 170 en blz. 124.

7) *Ploss en Bartels l. c.* blz. 272 en 269.

volen, maar wel als afleidend middel bij verschillende andere ziekten. De laatste zegt¹⁾: „Onder de middelen, die uit de bedervinge een trekkende kracht trekken is Suij-deegh het sachtste... waarom het oock gemeenlijk in brandende koortschen met zout ende azijn... onder de voeten gebonden werdt.”

Wijnruit behoorde vroeger tot de tooverplanten. Dit bewijst niet alleen alles wat *Marzell*²⁾ er van vertelt, wat *Sloet*³⁾ er over meedeelt, dat zij in Duitschland tegen betooveringen aangewend werd, maar ook wat *Dodoneus* en *van Beverwijck* er van zeggen voor ons land, n.l. dat zij gebruikt wordt om geesten te verdrijven en tegen epilepsie⁴⁾ en tegen verwarde zinnen⁵⁾. Nog, dat het vroeger als pestmiddel dienst deed, waarvan *van Andel*⁶⁾, *Albert le Grand* en *Kronfeld* melding maken. De laatste bericht⁷⁾, dat tijdens de pestepidemie te Marseille vier roovers, die zieken uitplunderden en doodden, zelf gespaard bleven. Dat kwam, doordat zij de, later naar hen zoo genoemde, *Vierräuberessig* dronken, door de Franschen *Vinaigre de quatre voleurs* geheeten. Die bestond uit: wijnruit, alsem, rosmarijn, lavendel, kalmus, vlierbessen, knoflook, kaneel, notemuskaat en kruidnagelen. Van de Ouden is *Plinius* de eenige, die wijnruit, behalve tegen slangen- en insectenbeten, tegen epilepsie aanbeveelt⁸⁾. *Hippocrates*⁹⁾ *Dioscorides*¹⁰⁾ en *Paulus van Aegina*¹¹⁾ vermelden alleen, dat zij diuretisch, menstruatiebevorderend werkt, de milt verkleint en het lichaam verwarmt. Ik veronderstel, dat zij om die eigenschappen nog door *Boerhaave* werd voorgeschreven en tot in de 19e eeuw in de handboeken der geneeskunde wordt herdacht¹²⁾.

Zooals ik reeds straks opmerkte, worden mosterdpappen thans nog uitwendig aangewend tegen stuipen, evenals vroeger. Maar: „si duo faciunt idem non est idem”. Dat blijkt ook hier. Mosterd wordt door *Hippocrates* als expectorans genoemd¹³⁾. Door *Plinius* eveneens, maar ook om bij veel andere ziekten slijm naar voren te brengen; bovendien als reukmiddel omdat, volgens zijn zeggen, *Pythagoras*

1) Joh. van Beverwijcks *Heelkonste* 1663, I 31.

2) Dr. Heinrich Marzel *Unsere Heilpflanzen* 1922 blz. 76 en 77.

3) L. J. A. W. Sloet *Het Volksgeloof aan het Bovennatuurlijke in het rijk der planten*, in de Gids 1881, II blz. 420.

4) *Dodoneus Crujdtboeck* 1644, blz. 169.

5) Joh. v. Beverwijcks *Schat der Ongesontheydt* 1644, I 54.

6) v. Andel *Volksgeneeskunst in Nederland*.

7) Dr. M. Kronfeld *Zauberpflanzen und Amulette*, Wien 1898, bl. 53.

8) *Plinius (Wittstein)* l. c. XX-51-37.

9) *Oeuvres d'Hippocrate (Littré)*, VI 559.

10) *Dioscorides (Berendes)* l. c. III-45-293.

11) *Paulus v. Aegina (Berendes)* l. c. blz. 702.

12) *Handboek der bijzondere pathologie en therapie onder redactie van Rud. Virchow*, in het Nederduitsch overgebracht door Dr. A. Heijnsius 1857. IV I 287.

13) *Oeuvres d'Hippocrate* l. c. VII-143-151.

geen plant kent, die krachtiger werking uitoefent op neus en hersenen ¹⁾. Volgens *Dioscorides* ²⁾ heeft mosterd een verdunnende en slijmafvoerende kracht. En bij *Plinius* en bij *Dioscorides* wordt hij dan ook inwendig bij epilepsie voorgeschreven, maar tevens uitwendig. Door *Paulus van Aegina* wordt hij bij epilepsie en bij slaapzucht, als pap, zoowel op het hoofd ³⁾ als aan de kuit ⁴⁾ gelegd. Nu weten we, dat *Hippocrates* het ontstaan van slaperigheid daaraan toeschrijft, dat het bloed uit de hersenen naar de beenen zakt ⁵⁾. We zouden dus een oogenblik kunnen veronderstellen, dat de mosterd moest dienen, om het bloed naar het hoofd terug te brengen, maar dat kan niet zoo zijn. De pappen worden ook aan de beenen gelegd en zoo zouden twee handelingen verricht worden, die elkaars werking opheffen. We moeten dus aan een sympathische werking denken. De mosterd, zoo uitstekend geschikt om het, theoretisch aanwezig gedachte, slijm aan te trekken, was als pap op het hoofd volkomen op zijn plaats, daar door de naden van den schedel een goede gelegenheid was geschapen, om ook naar dien kant de overtollige stoffen af te voeren.

Een middel, dat op allerlei manieren en overal tegen epilepsie en stuipen aangewend wordt, is bloed. Oorspronkelijk waarschijnlijk instinctief ingegeven, omdat men, na verlies van bloed, verlies van bewustzijn en ten slotte den dood zag volgen, is het in den loop der tijden zoowel een physisch, als een sympathisch en magisch middel geworden. In Broek moet de vader een wond in de pols maken en zijn bloed in den mond van het kind laten druipen. Voor een physische aanwending van bloed in sommige gevallen pleit, wat *Hippocrates* over zijn inwendig gebruik heeft geschreven en waarover ik in mijn opstel over epilepsie uitvoerig heb gesproken ⁶⁾. Voor een sympathisch gebruik o.a. het drinken van dat van de koudbloedige landschildpad door *Dioscorides* ⁷⁾ beschreven en het feit, dat het, zooals in ons geval, juist bloed van den vader moet zijn; voor een magisch gebruik, het aanwenden van dierenbloed, waarvan o.a. *Paulus v. Aegina* ⁸⁾ en *Plinius* zonderlinge voorbeelden aanhalen. Zoo vermeldt de laatste, dat het bloed van zwaluwen heilzaam is tegen epilepsie, maar ook het hart dier vogels ⁹⁾. Op een andere plaats ¹⁰⁾ vertelt hij, evenals *Dioscorides* ¹¹⁾ dat doet, dat de steenen, die men vindt in de maag van pas

¹⁾ Plinius (*Wittstein*) I. c. XX-87-62.

²⁾ Dioscorides (*Berendes*) I. c. II-183-235.

³⁾ Paulus v. Aegina (*Berendes*) I. c. blz. 813.

⁴⁾ Ibidem, blz. 185.

⁵⁾ Oeuvres d'Hippocrate I. c. VI-14-111.

⁶⁾ C. Bakker. *Volksgen. aantekeningen over vallende ziekte*.

⁷⁾ Dioscorides (*Berendes*) I. c. II 97—191.

⁸⁾ Paulus van Aegina (*Berendes*) I. c. blz. 612.

⁹⁾ Plinius (*Wittstein*) I. c. XXX-27-152.

¹⁰⁾ „ „ XXX-27-151.

¹¹⁾ Dioscorides (*Berendes*), II-60-169.

uitgebroede jonge zwaluwen, ook tegen die ziekte helpen. Volgens *Payne*¹⁾ werden eertijds in wijn gekookte jonge zwaluwen gebruikt om moed te krijgen. *Digby* deelt mee, dat deze vogels knoflook in hun nesten dragen om motten en schieters te voorkomen²⁾. Een feit is, dat deze vogels altijd in een bizonderen reuk hebben gestaan. Behoorden zij vroeger tot de huispenaten³⁾, *Plato* vertelt er bovendien van, dat zij bij pijn en verdriet zingen⁴⁾, en van schrijvers uit den tegenwoordigen tijd zegt v. d. *Bergh*, dat waar zwaluwen nestelen, dit een teeken van armoede is⁵⁾, *de Cock*, dat zij een gewijd karakter dragen en het uithalen der nesten als zonde wordt beschouwd⁶⁾, terwijl in mijn jeugd, aan de Zaan, zwaluweneieren voor vergiftig werden gehouden. Doch genoeg, uit alles blijkt, dat, als men hier in Broek, als een kind een stuip krijgt, aanraadt een zwaluwnest in de wieg te hangen, men een magisch middel aanbeveelt.

Anders staat het met het voorschrift een zwaluwnest te koken met melk en die dan aan het kind in te geven. Misschien heeft men daarbij meer aan de werking van de mest, die natuurlijk in zoo'n nest aanwezig is, gedacht en dan moeten we dit voorschrift tot de physische of sympathische rekenen. Zeker is het, dat *Dioscorides*⁷⁾ ooievaarsmest tegen epilepsie aanraadt en dat hij duivenmest verwarmend noemt⁸⁾. Dat *Hippocrates*⁹⁾ de mest van sperwers, vosganzen en duiven in- of uitwendig voorschrijft, om een dood kind uit te drijven, de lochiaalsecretie te bevorderen, tegen amenorrhoe of kaalhoofdigheid. Dat in de 17de eeuw door *Nijland*¹⁰⁾ pauwendrek werd aanbevolen tegen epilepsie en *Jühling*¹¹⁾ mededeelt, dat in de hedendaagsche volksgeneeskunde zwaluwenfaeces ook daartegen gebruikt worden. Daar zwaluwenfaeces niet zoo gemakkelijk te bekomen zijn, zou daarvoor uitkoken van een nest moeten dienen en de melk de verwarmende, soms zelfs brandende en caustische, werking van deze vogelenfaeces moeten temperen.

Een ander, ook overal bekend middel, is het fijnwrijven van een bloedkoraal en dit poeder innemen met melk. Reeds *Plinius* beschrijft

¹⁾ Payne *English medicine in Anglo-Saxon times* 1904, blz. 137.

²⁾ Digby *Theatrum Sympatheticum* Amsterdam 1681, blz. 172.

³⁾ Volgens Bourke, Kraus und Ihm *Der Unrat in Sitte, Brauch, Glauben und Gewohnheitsrecht der Völker* 1913, blz. 417.

⁴⁾ Platons *Phaidon* ins deutsche übertragen von Rudolf Kassner, Jena 1922, blz. 54.

⁵⁾ v. d. Bergh l. c. blz. 326.

⁶⁾ A. de Cock *Volksgeneeskunst in Vlaanderen* blz. 147.

⁷⁾ Dioscorides (*Berendes*) l. c., II-98-192.

⁸⁾ Ibidem.

⁹⁾ Oeuvres d'Hippocrate l. c. VIII 215, 361, 371.

¹⁰⁾ *Den ervaren Huijs-Houder zijnde het III deel van het vermakelijk Land-leven* door P. Nijland der Medicijnen Doctor, Amsterdam 1669, blz. 8.

¹¹⁾ Jühling *Die Tiere in der deutschen Volksmedizin*, blz. 234.

de bloedkoraal als een magisch middel¹⁾ en naar *van Andel*²⁾ meedeelt, werd het door *Paracelsus* en wordt het heden ten dage nog gebezigd als amulet ter bestrijding van verschillende ziekten en om booze invloeden, heksen e.d. af te weren. Maar behalve als magisch middel beschrijft *Plinius* het als, inwendig gebruikt, geneesmiddel tegen bloedhoesten, buikpijn, blaas- en steenlijden en noemt hij het verkoelend en adstringeerend en zegt, dat het met wijn ingenomen (of, als er koorts aanwezig is, met water) slaap verwekt. Ook *Dioscorides*³⁾ beveelt het aan bij retentio urinae en bloedopgeven en beschrijft zijn werking eveneens als verkoelend en adstringeerend. *Paulus van Aegina*⁴⁾ noemt het krachtig drogend en matig adstringeerend en geeft het tegen bloedspuwen en dysenterie. Doch het wordt nergens rechtstreeks door de ouden als een middel tegen stuipen of epilepsie genoemd en dus rijst de vraag, hoe men daar dan toe gekomen kan zijn. Ik wil dan allereerst aan zijn verkoelende en adstringeerende eigenschappen denken en als ik dan verder bij *Plinius* en *Dioscorides* lees, dat zij het ook nog de kracht toekennen om de milt te verweken of te verkleinen, dan vermoed ik, dat men het geïndiceerd achtte daar, waar stuipen aanwezig waren, als gevolg van zwarte gal. Dit vermoeden vindt steun, als ik verder lees, dat *Berendes* zegt⁵⁾ dat het bloedkoraal voor 83 pCt. uit CaCO_3 bestaat en dat *Galenus* verhaalt⁶⁾, dat aandoeningen der milt vaak met dysenterie gepaard gaan, als gevolg van zwarte gal en dat zwarte gal erg zuur is. Het zou dan voorgeschreven zijn om een overeenkomstige reden als, waarom men het bij maagaandoeningen aanwendde. Volgens *van Andel*⁷⁾ zegt *Léméry* (1741) dan ook, het is een middel goed „om de scherpe en al te zure zouten van het lichaam te verzwelgen en te verzachten.”

Gaan we thans over tot de planten, waarvan men hier al een gunstige werking verwacht, als ze maar in de wieg opgehangen of onder het hoofdkussen gelegd worden. Daarvan noem ik Sint Janskruid, op Sint Jan 's morgens vroeg afgesneden, alsem (de z.g. knoppen van Aalst), huislook en de ui. Ik kon niet te weten komen, welke plant met den naam van Sint Janskruid bedoeld werd. Voor de hand lag om aan *Hypericum perforatum* te denken en die heb ik dan ook in mijn opstel over vallende ziekte besproken. Maar *Heukels* geeft op, dat ook *Artemisia vulgaris* en een sedumsoort zoo genoemd worden⁸⁾. Hoe dit zij,

1) *Plinius (Wittstein)* l. c., XXXII-11-18.

2) v. *Andel Volksgeneeskunst in Nederland*, blz. 151 enz.

3) *Dioscorides (Berendes)* l. c., V-138-542.

4) *Paulus v. Aegina (Berendes)* l. c., blz. 667.

5) Noot 2 op blz. 543 van *Dioscorides (Berendes)* l. c.

6) *Oeuvres de Galien (Darembert)*, II 665.

7) v. *Andel Volksgeneesk. in Nederland*, bl. 242.

8) *Heukels Woordenboek van Nederl. plantennamen* l. c.

zoowel de zooeven genoemde planten als de verschillende Sint Janskruiden behoorden vroeger tot de tooverplanten. Zij worden alle, behalve huislook en sedum, in *Marzell*¹⁾ als zoodanig beschreven, zoodat ik belangstellenden voor verdere bijzonderheden daarnaar verwijs. Ook in ons land zijn sporen te vinden, die er op wijzen, dat de meeste vroeger als magisch middel hebben dienst gedaan. Toch behoorden alle, zonder uitzondering, zelfs nog in de 19e eeuw, tot de *officineele* geneesmiddelen²⁾. Geen van alle wordt echter door de ouden rechtstreeks als anti-epilecticum genoemd en daarom zal men de reden, waarom zij later wel als zoodanig worden beschreven, wel weer moeten toeschrijven aan de eigenschappen, die haar door de grootmeesters der geneeskunde vroeger werden toegekend. Zoo wordt *Artemisia vulgaris*, zoowel in het straks genoemde handboek van *Virchow*, als in de bekende leerboeken van *Niemeyer* en *Eichhorst* over geneeskunde en van *Stokvis* over geneesmiddelleer, als middel tegen vallende ziekte gememoreerd. *Hippocrates*³⁾ wendt haar aan als emmenagogon enz. in pessaria, door *Plinius*⁴⁾ wordt zij aangeraden bij die vrouwenziekten, waar verdeeling gewenscht is en door *Dioscorides*⁵⁾ en *Paulus van Aegina*⁶⁾ wordt zij voorgeschreven bij baarmoederlijden, steen- en urinebezwaren. Laatstgenoemden zeggen, dat de verschillende *Artemisiasoorten* verwarmen, adstringeeren en verdunnen.

De *Artemisia absinthium* wordt door *Hippocrates*⁷⁾ en *Plinius*⁸⁾ als emmenagogon aanbevolen, door *Dioscorides*⁹⁾ als diureticum en omdat zij verwarmend en adstringeerend werkt en *Paulus van Aegina*¹⁰⁾ zegt er van: „Absinthium is warm in den eersten, droog in den derden graad en heeft een adstringeerende, bittere en tegelijk scherpe hoedanigheid; daarom drijft het de in de maag zich bevindende galachtige sappen met de ontlasting en de urine af.”

Huislook heeft, evenals de verschillende sedumsoorten, volgens *Plinius*¹¹⁾, *Dioscorides*¹²⁾ en *Paulus van Aegina*¹³⁾ verkoelende, opdrogende en adstringeerende eigenschappen. Zij worden daarom tegen

1) *Marzell Unsere Heilpflanzen* I. c.

2) *Pharmacopoea batava* 1805.

3) *Oeuvres d'Hippocrate* I. c., VII 353, 415, 425, VIII 55, 159 enz.

4) *Plinius (Wittstein)* I. c. XXV 36 en 37 blz. 307 en XXVII 11 en 31 blz. 395 en 403.

5) *Dioscorides (Berendes)* III 24—279 en III 117—339.

6) *Paulus v. Aegina (Berendes)*, blz. 624.

7) *Hippocrates* I. c., VII 323—429 en VIII—155, 197-395-443.

8) *Plinius* I. c., XXVII-28-400.

9) *Dioscorides* I. c., III-23-278.

10) *Paulus v. Aegina* I. c., blz. 626.

11) *Plinius* I. c., XXV-102-323 en XXV-193-334.

12) *Dioscorides* I. c., IV 88, 89 en 90 blz. 418-419 en 420.

13) *Paulus v. Aegina* I. c., blz. 611.

kruijpende zweren, oorontsteking, brandwonden, slangenbeten enz. aanbevolen. In *Virchow's* handboek¹⁾ wordt sedum nog tegen vallende ziekte herdacht, waarschijnlijk op grond van die eigenschappen.

Volgens *Theophrastus*²⁾ noemt Homerus een uiensoort, de molij, reeds als een magisch middel. Als zoodanig vermelden *Dodoneus*, *Digby*, *Lammert*, *Bourke* enz. het ook. *Kleiweg de Zwaan*³⁾ vertelt, dat een soort witte uien, dasoens, aan handen en voeten van het kind gebonden worden om booze geesten te weren (Midden-Sumatra).

Om hun physische eigenschappen worden verschillende uiensoorten door *Dioscorides*⁴⁾ en *Paulus van Aegina*⁵⁾ tegen haemorrhoiden, amenorrhoe, verstoptheid in 't hoofd, slechten haargroei enz. aanbevolen. De eerste noemt de alliumsoorten verwarmend en zegt, dat zij den weg openen voor uitscheiding der overige overtolligheden en ook voor de haemorrhoiden, de laatste schrijft, dat zij scherp in den hoogsten graad zijn, verwarmend, en insnijden en de gangen openen. In *Virchow's* handboek wordt nog een plaatsje aan knoflook, een uiensoort, ingeruimd als anti-epilepticum.

Het laatste middel, dat ik hier uit den volksmond opteekende is: „het onderste van een heibezem in het kussen stoppen” (Zunderdorp). Met het onderste van een heibezem wordt bedoeld het bovenste van de plant, waarvan die gemaakt is, de stengel en de bloemen. *Dioscorides*⁶⁾ en *Paulus van Aegina*⁷⁾ vertellen er alleen van, dat Ericasoorten als omslag tegen slangenbeten gebruikt worden en zij verdeelend en niet prikkelend zijn. Overigens worden in de mij bekende literatuur niets dan magische eigenschappen van deze plant verteld. Behalve, wat *Marzell* er van vertelt, vond ik bij *Ploss en Bartels*⁸⁾ opgeteekend, dat in Groot-Rusland, bij *Temesvary*⁹⁾, dat in Hongarije, bij *Bourke*¹⁰⁾, dat in Servië erica gebruikt wordt om de kraamvrouw of den zuigeling tegen de aanslagen van heksen te beschermen. *Martini*¹¹⁾ zegt, dat men in Duitschland een bezem voor de staldeur legt om de booze geesten met hun eigen wapen te bestrijden. Daar verkeert men in de meening, dat een heks verplicht is om, vóór ze den stal mag binnengaan, eerst alle blaadjes te tellen. Bij dat moeilijke werk raakt ze dan licht in de war en is er nog niet mee klaar

1) Virchow I. c. IV-1-287.

2) Theophrastus *Enquiry into plants* (Sir Arthur Hort) II 295.

3) Kleiweg de Zwaan I. c., blz. 143.

4) Dioscorides I. c., II-180-233.

5) Paulus van Aegina I. c., blz. 618.

6) Dioscorides I. c., I-117-106.

7) Paulus van Aegina I. c., blz. 643.

8) Ploss en Bartels I. c. II blz. 463.

9) Temesvary *Volksbräuche und Aberglaube in der Geburtshilfe* 1900, blz. 79.

10) Bourke, Krauss und Ihm I. c., 494.

11) Martini *Aberglaube im Molkereiwesen* 1891, blz. 7.

als de tijd, waarop haar macht gebroken wordt, verschenen is. *Temesvary*¹⁾ vertelt nog, dat de heksen heide bezigen om koeien te melken, zooals Hollandsche heksen dat aan schoenveters doen²⁾. *Bourke*, dat de jodinnen in Galicië, als ze een branderig gevoel in de scheede hebben, op een heibezem wateren en die dan weggooien³⁾.

Ik zal eindigen met de woorden van lof, die Dodoneus⁴⁾ over de heide spreekt, omdat daaruit blijkt, dat men te Zunderdorp het slechtste middel nog niet heeft uitgekozen. Hij zegt: „De inwoonders van sommige Schotsche Eijlanden pleghen bedden oft slaepsteden van Heijde te maecken de wortelen onderwaerts ende de bladeren bovenwaerts voeghende dat sij sacht als pluijmen schijnen te wesen immers veel ghesonder zijn dan de bedden van pluijmen ghemaect; omdat de Heijde door haeren eijghen aerd alle overvloedige vochtigheden verteert ende verdrooght ende de zenuwen die met sulcke vochtigheden verladen zijn versterckt ende kracht geeft; soodat deghene die 's avondts heel moede ende mat waren op dusdanighe bedden geslapen hebbende, des morghens heel wacker sterck ende kloeck wederom opstaen.”

¹⁾ *Temesvary* l. c., blz. 115.

²⁾ C. Bakker *Geesten- en Heksen-geloof* in de *Gids* 1922 IV en V.

³⁾ *Bourke*, *Kraus und Ihm* l. c., blz. 288.

⁴⁾ *Dodoneus Crujdtboeck* 1644, blz. 1204a.